
A M A D E U V I A N A

LA SINTAXI DE LA CONJUGACIÓ EN CATALÀ*

N

o sé si l'enunciat que he triat per encapçalar aquesta lliçó és el més adequat. No voldria que fos en qualsevol cas massa sorprenent. Per "conjugació" s'entén el conjunt de paradigmes morfològics que constitueixen la flexió verbal. La sintaxi, per definició, sembla que cau una mica lluny d'això. En comptes de parlar esment en les diferències, m'agradaria explicar com entenc que totes dues coses arriben a lligar. La veritat és que si parlo de *correlacions temporals* els oients sabran immediatament a què em refereixo. El mateix passaria si hagués parlat de la *consecutio temporum*.

El problema és qui haurà de definir aquests dos conceptes, i quin és el marc teòric en què cal interpretar-los. Voldria fer d'aquest assumpte el tema de la meua lliçó, i per això he hagut d'empescar-me un títol visiblement rar, però que recollís quina és la interpretació que faig de la qüestió. El tema apareix enunciat amb claredat en la tesi de T. Stowell que apareix a la bibliografia, i és recollit de forma prou completa en el llibre de N. Chomsky del 1986, *Knowledge of Language*, així com d'una altra manera a Chomsky (1988). La idea és que *les oracions d'una llengua*, així com la resta de categories sintàctiques amb representació lèxica, poden ésser descrites com a *constituents endocèntriques*. La particularitat és que les oracions formarien una mena de constituent discontinu, amb un nucli intern, que seria l'anomenat FLEXIÓ, i un nucli extern, accessible al règim, i lloc d'arribada de les operacions de moviment, anomenat COMPLEMENTADOR. Dono a (1) la representació estàndard d'aquesta estructura, ometent certs detalls significatius, com ara la posició de l'especificador del COMP.

* Aquest paper va ser llegit amb motiu d'una ocasió acadèmica, de manera que tot sovint es notaran les marques del discurs oral. L'amabilitat de M. Pérez Saldanya ha fet que aparegui en aquesta revista, no gaire temps després de la seua lectura. Vaig treballar inicialment sobre una bibliografia i uns consells d'Anna Bartra i Josep M. Brucart. Aquest treball hauria estat molt diferent sense la seua ajuda; vull expressar-los ara el meu agraïment. Com es diu, la responsabilitat del resultat final només és meua.

-
- (1) [_{SCOMP} COMP ... [_{SFLEX} SN FLEX' ...] ...]

El Sintagma Nominal que apareix a l'esquerra de FLEXIÓ s'entén que és el subjecte de l'oració. FLEXIÓ amb una barra se suposa que conté el verb de l'oració, i naturalment, les característiques morfològiques d'aquesta que permeten la concordança i especifiquen la referència temporal. En català, i en els temps simples, la flexió verbal apareix unida al lexema verbal. Aquest és el cas que per a nosaltres resulta més regular.

Descriure les oracions d'una llengua a partir d'una estructura com (1) presenta alguns avantatges pràctics, i per això probablement aquesta descripció ha estat acceptada generalment i ha centrat l'atenció de molts estudis específics els darrers anys. Com s'ha dit tantes vegades, el nus COMP permet l'arribada dels elements QU (*que, qui, quan*, etc.), així com la inserció de complementadors lèxics (les tradicionals conjuncions subordinants). J. Grimshaw (1980) va mostrar com operava la selecció de complementadors per part de verbs principals, traient a la llum contrastos com els de (2) i (3).

- (2) El Pere sap si el Joan és medievalista.
(3) * El Pere creu si el Joan és medievalista.

A (2) l'oració subordinada conté el complementador de modalitat oracional *si*, compatible amb la selecció d'un complement interrogatiu pel verb principal. Si canviem el verb principal, obtindrem resultats agramaticals, com passa a (3), quan ensopeguem amb un verb com *creure*, que no pot seleccionar un complement directe interrogatiu en cap cas (naturalment, prescindeixo ací d'una possible interpretació de *creure* com a intransitiu). Altres avantatges d'una estructura com (1), són, presumiblement, poder donar compte sintàcticament de les clàssiques modalitats oracionals, suposant, per exemple, que les oracions interrogatives sense operador com ara (4) disposen també d'una posició externa, des d'on poder justificar les característiques suprasegmentals que fan l'oració interrogativa. En català aquesta posició a més se sol omplir lèxicament amb el complementador estàndar *que*.

- (4) ¿Que tens taronges?

Naturalment, una estructura com (1) permet també donar compte, entre altres coses, de l'alternança COMP ple / COMP buit, típica de la correlació oracions subordinades / oracions principals, en la seua modalitat asseverativa. Els fragments subratllats de (5) i (6) faran veure de seguida què vull dir.

- (5) *La Maria viu a València.*
(6) El Pere creu *que la Maria viu a València.*

El nus COMP ha rebut una atenció important i continuada darrerament, però no voldria allargar-me ací sobre aquest punt. En acabar la meua exposició m'hi tornaré a referir de manera molt sumària. L'assumpte és que si el nus COMPLEMENTADOR forma una mena de constituent discontinu amb el constituent FLEXIÓ, d'això podríem extreure algunes generalitzacions gramaticals importants. La veritat és que el nus FLEXIÓ no ha estat tan debatut com el nus COMPLEMENTADOR, fins fa molt poc. Tots dos, però, comparteixen una propietat sintàctica curiosa: no estan representats, almenys canònicament, per una categoria lèxica concreta. Ni el COMPLEMENTADOR ni la FLEXIÓ tenen com a nucli cap unitat lèxica; aquesta és la definició típica de les oracions, al capdavant, que no estan representades per una unitat lèxica. La FLEXIÓ s'entén com un conjunt de trets nominals per una banda (que permeten la concordança) i temporals per l'altra (que fixen la referència lògica de l'oració). No sabem gaire cosa més de l'organització interna del constituent FLEXIÓ ni de les seues propietats sintàctiques. En la mesura que, en llengües com el català, FLEXIÓ apareix com un conjunt de trets morfològics (habitualment soldats al lexema verbal), la descripció de les propietats sintàctiques de la FLEXIÓ implica fer un salt qualitatiu de la morfologia estricta a la sintaxi teòrica.

Per exemple: la distinció entre oracions finites i oracions d'infinitiu sembla que reposa, com indica el nom clàssic de la partició, en diferents capacitats referencials del nus FLEXIÓ. En la bibliografia generativa habitual se sol parlar d'oracions *temporalitzades* (en el sentit de "dotades d'una referència temporal autònoma") per referir-se a les primeres. A mi m'agradaria parlar, aprofitant el salt esmentat de la morfologia a la sintaxi, d'oracions *conjugades*. Si la FLEXIÓ representa el nucli intern de les oracions, en la mesura en què considerem sintagmes distints la FLEXIÓ i el verb, parlar d'oracions *conjugades* significa recuperar l'autonomia de la morfologia verbal en benefici d'un criteri sintàctic.

Ara bé, d'aquesta idea s'ha de derivar una altra: de l'autonomia i el caràcter central de la conjugació en la sintaxi, se segueix la idea que la relació ENTRE oracions haurà d'ésser, possiblement, una relació de *conjugació* a *conjugació*, és a dir, de *referència temporal* a *referència temporal*, deixant ara de banda altres aspectes.

He d'insistir molt en el fet que es tracta de relacions ENTRE oracions, que impliquen un cert nivell d'abstracció. ¿Com s'estableixen aquestes –diguem-ne– "cadena temporals"? ¿Juguen realment algun paper en la sintaxi com la posició nuclear de FLEXIÓ faria pensar? I potser la pregunta més inquietant: ¿En quina mesura la clàssica *consecutio temporum* era una explicació d'aquesta mena de fenòmens?

Hi ha una anècdota que vull explicar en primer lloc: no he sabut trobar ni una sola pista del terme *consecutio temporum* en tota la tradició clàssica, sent molt generós i incloent-hi també els gramàtics medievals, almenys pel que en sabem després del treball de Bursill-Hall. Ni el *Thesaurus Linguae Latinae* ni el completíssim repertori de gramàtics llatins de Klein contenen una entrada així, i per descomptat, les més

semblants del *Thesaurus* no es refereixen als temps gramaticals. Els gramàtics clàssics francesos parlen, en francès, de *correlació temporal*, o de *correspondències de temps*, tan aviat per defensar-ne l'existència, com per dir que no n'hi ha. Pel que he pogut esbrinar, a la monografia de B. Blömer (que trobaran a la bibliografia, i de la qual parlarem més tard), el terme apareix en llatí en les gramàtiques alemanyes de finals del segle passat i primera meitat d'aquest, en les gramàtiques referides al llatí, principalment. Blömer cita, significativament, un treball sobre Ciceró publicat el 1872 amb aquest títol, però reconeix que els gramàtics alemanys li atribueixen al terme una antiguitat com a mínim medieval. D'ací, i pel prestigi que va prendre en ser aplicada a la gramàtica del llatí, l'expressió s'escamparia per la tradició gramatical europea, arribant a tenir una difusió ben general. El final de la història és una reflexió sobre el que acostumem a atribuir als clàssics, i sobre el que ens pensem que ja ha estat dit, i potser encara s'ha de definir.

Això pel que fa al nom. La història del contingut també inclou una anècdota, però aquesta ja és més coneguda. Una de les primeres referències que tenim sobre el tema de la correlació temporal és una frase de F. Brunot: "Le chapitre de la concordance des temps se résume en une ligne: Il n'y en a pas" (*La pensée et la langue*, 1926). Cosa que ens deixa amb la intriga de saber si Brunot s'oposava a una tradició anterior que ho afirmava, o si simplement comparava les descripcions que s'havien fet del llatí amb les que es podien fer del francès, i en qualsevol cas, llançava la tovalla. M'inclinaria, personalment, per la segona interpretació.

L'assumpte és que la gramàtica descriptiva de la primera meitat d'aquest segle va fer servir alguna versió de la idea de les correspondències temporals per explicar tipus particulars d'oracions. A banda de corregir usos poc genuïns (que és el que trobem a gramàtiques descriptives franceses, castellanques o italianes d'aquest període), sota aquest epígraf trobem descrites una sèrie de "lleis de simetria" entre temps de proposicions diferents, que ja són un esbós del que volem comentar ací. En primer lloc, aquestes *correspondències* (o "seqüències de temps", que en dirien en anglès) són independents dels verbs particulars (i naturalment, dels substantius i dels adjectius) d'una proposició qualsevol. És a dir que són regles de compliment oracional, al marge de les unitats lèxiques concretes que arribin a aparèixer en cada cas. No cal dir que són regles sintàctiques, en la mesura que es refereixen a tipus de proposicions diferents (relatives, adverbials, completives, etc.). Si he parlat de regles de *simetria* és perquè els gramàtics tradicionals mostren la seua predilecció per un tipus concret d'acord temporal, el que ocorre per exemple quan passem una frase d'estil directe a l'estil indirecte, quan introduïm una subordinada en subjuntiu, o quan distingim les condicionals reals de les irrealis. Més endavant tornaré amb detall sobre algun d'aquests casos.

Aquestes "lleis de simetria" permetien preveure, almenys en aquests supòsits, i sempre dins d'un marge una mica ample, l'exactitud de la correspondència temporal. El que s'escapava d'aquestes simetries (considerades com a pur mecanisme o forma-

lisme) era considerat com a "correlacions de sentit". Aquesta impressió és, també, la que s'obté després de llegir les notes de G. Rojo del 1976 que tenen a la bibliografia, dedicades íntegrament al tema. Un dels avantatges d'aquesta aproximació era que, almenys en els casos esmentats, el gramàtic havia mirat sempre els dos costats de la seqüència. Per explicar el que passava en contrastos com els de (7) i (8) es veia obligat a considerar el temps del verb principal i el temps del verb subordinat, en cada cas:

(7) El Pere va proposar que el Joan parlés a Gandia.

(8) El Pere proposa que el Joan parli a Gandia.

Comento aquest punt perquè, al contrari del que es podia suposar, és freqüent trobar a les gramàtiques descripcions d'un costat només de la seqüència, ignorant en quin temps apareix l'altra part. Ací hem de considerar tots dos costats: a (7), passat en la principal, i passat en la subordinada; a (8), present en la principal, i present en la subordinada. (9) i (10) són, en aquest respecte, iguals:

(9) El Pere creu que la Marta l'enganya.

(10) El Pere creia que la Marta l'enganyava.

Present en la principal, present en la subordinada, en el primer cas, i passat en la principal, passat en la subordinada, en el segon cas. El desavantatge més gran d'aquesta aproximació ja l'he dit: que sovint només es considerava un costat de la seqüència, i donat un tipus d'oració, com ara, les adverbials temporals, posem per cas, se sotmetia a anàlisi els temps possibles de la subordinada. Ja he insinuat que les condicionals constituïen una excepció. La veritat és que pròtasi i apòdosi eren per un igual sotmeses a examen. Ací la subordinada solia anar en primer lloc i a més a més hi havia uns noms especials per designar la relació. El segon desavantatge greu d'aquesta anàlisi era que triava els casos més "simètrics", com si diguéssim, i ens deixava sense explicació per a la resta. L'abundància d'explicacions en el cas de les condicionals, per exemple, contrasta simptomàticament amb la manca d'explicacions en els altres casos. Dit sigui de passada, no voldria donar ací la impressió que crec que totes les oracions presenten el problema de la correlació temporal d'una manera homogènia. Les condicionals plantegen problemes específics que han estat analitzats detingudament pels lògics i han tingut una continuïtat en la tradició lingüística recent. El fil de l'argument que segueixo m'obliga a apartar ara de la discussió aquest aspecte, però prometo considerar-lo més endavant.

Aquest era un dels tractaments possibles del tema. La veritat és que moltes vegades simplement no s'inclouen en la descripció les relacions temporals entre oracions. La conjugació es tractava des de la perspectiva morfològica, i a tot estirar el gramàtic s'estenia una mica sobre certs usos temporals excepcionals. Una altra qüestió, suposo que una mica diferent de la que plantejo ací, i que ha estat abordada ocasionalment

sobretot per l'escola estructuralista, és l'anàlisi del sistema d'oposicions semàntiques de la morfologia verbal de tal o tal llengua, prescindint de tot context sintàctic, o almenys sense prendre'l com a variable significativa. Tenim bastants descripcions de llengües europees, des del rus fins al castellà, que són d'aquest estil.

M'aturaré una mica a considerar aquesta qüestió. Almenys aparentment, l'anàlisi de la casuística de les relacions temporals exigeix elaborar oposicions d'una certa complexitat. Avui disposem ja d'un parell d'excel·lents treballs de conjunt que permeten a l'estudiós acostar-se al tema: són el parell de compendis de B. Comrie sobre el temps i l'aspecte que apareixen a la bibliografia. Hauria d'afegir a la llista el treball (més recent) de F. Palmer sobre les modalitats, perquè inclou generosament dades importants sobre la conjugació verbal regular i la sintaxi.

Però la tònica ha consistit a elaborar oposicions a partir dels temps i els modes verbals i mirar si hi corresponia, de manera regular, un cert valor semàntic. Un dels treballs més complets en aquest sentit sobre una llengua romànica és el d'A. Bello, de finals del segle passat, que arriba a prendre en consideració noms diferents dels tradicionals per als temps verbals, d'acord amb l'estudi dels valors. Hem d'arribar als estudis gramaticals de S. Fernández Ramírez per trobar descripcions tan complicades de casos del castellà com les de Bello. En la mateixa línia cal citar també les notes de Gili Gaya a la seua *Sintaxis*. Suposo que aquestes vastes descripcions també poden tenir interès avui per a l'estudiant de literatura que s'interessi per exemple per usos desplaçats de temps, amb un valor estilísticament marcat, com pot passar amb el present o l'imperfet, per exemple.

La nòmina de treballs sobre el català des d'aquesta perspectiva oscil·la entre la descripció global de la conjugació i l'estudi de detall d'alguns temps especials, passant per les notes a les clàssiques alternances de temps en frases temporals i condicionals descrites per P. Fabra. Crec que tant E. Alarcos com S. Mariner han d'encapçalar la llista de l'enfocament estructuralista. Bastant més recentment, la tesi de J. Tió que tenen a la bibliografia comparava els valors dels temps en alemany i en català de manera prou exhaustiva. A la bibliografia faig constar també alguns treballs esparsos amb metodologies i àmbits d'anàlisi molt diferents. Pel que fa als temps verbals, el perfet perifràstic és un dels temps que han merescut més atenció, probablement per la seua singularitat tipològica. A la bibliografia esmento un treball concret de S. Mariner, i una nota que hi va dedicar J. Solà.

P. Fabra no va deixar notes especials sobre el tema, a banda de les referides a les oscil·lacions de temps en frases temporals i condicionals que ja hem esmentat. G. Ferrater va arribar fins i tot a dreçar un diagrama d'oposicions modals i temporals, però necessitaríem ampliar-lo amb comentaris i exemples. Possiblement el millor treball sobre temps i modes del català estigui inclòs dins la monografia de sintaxi històrica d'Alfons Par. Par fa servir, a l'hora de muntar la seua classificació, la distinció entre *temps absoluts* i *temps relatius*, que posteriorment havia de tenir tanta acceptació. Crec

que paga la pena de tornar a llegir la seua definició de *temps relatiu*. La dono a (11) de manera completa (i en regularitzo l'ortografia i la morfologia):

- (11) § 521. Fins ací hem vist els temps considerats en relació amb el moment quan hom parla. Mes n'hi ha alguns, les èpoques dels quals es refereixen exclusivament no a un moment present, sinó a un pretèrit o futur. Són doncs, temps relatius, i en conseqüència han fretura d'una altra indicació temporal, proporcionada per un complement adverbial o bé per una proposició subordinada. Un d'ells, el pretèrit perfet respecte a un pretèrit, és sols en les proposicions subordinades que es presenta, car la seua acció és terminada precisament respecte a una altra acció de la qual depèn. Els altres dos, és a saber, el pretèrit imperfet respecte a un pretèrit i el pretèrit respecte a un futur, poden anar indistintament en les proposicions simples, principals i subordinades. — Quan van en les simples, necessiten un adverbi o complement adverbial de temps que els fixi la segona època de la proposició a què ells fan referència. (Par (1923: 192-193)).

Com es veurà, els valors dels temps depenen, en la definició de Par, de criteris sintàctics. Suposo que s'ha de considerar exemplar la definició del paper de l'adverbi a l'hora de fixar la referència temporal, perquè és la mateixa definició que assumiran després els lògics i la gramàtica de la segona meitat d'aquest segle. Par ofereix també una descripció completa del valor dels temps a les proposicions i dedica tot un apartat al problema de la correspondència temporal. Sense marginar cap altre tipus d'oració adjunta, les oracions condicionals hi reben un tractament ben generós.

Ara hauríem de citar les notes de H. Reichenbach sobre l'organització de la referència temporal, per la transcendència que han tingut en treballs posteriors. L'esbós teòric de N. Hornstein que tenen a la bibliografia pren Reichenbach com a punt de partida, i el mateix Comrie n'assumirà els postulats bàsics a la seua darrera obra. Si concebem el temps com una sèrie d'interval T_1, T_2, T_n , que siguin realitzacions o valors d'un operador temporal —representat per la FLEXió a les oracions—, no sembla fora de lloc assumir que aquests interval es puguin fixar a partir de diversos nivells de denotació: el temps de l'emissió, per fixar cada oració en particular, el temps de l'esdeveniment, per fixar la denotació de la proposició, i l'anomenat temps de referència, en el cas que la proposició hagi de fixar, com deia Par, *una segona època* a la qual referir-se. Per donar-ne els exemples estàndards, (12), (13) i (14) tenen en comú que el temps de l'esdeveniment és anterior al temps de l'emissió, és a dir, que es tracta de tres *passats*:

- (12) Vaig veure el Vicent.
(13) Havia vist el Vicent.
(14) He vist el Vicent.

A (12) el temps de referència és el temps de l'esdeveniment; a (14), en canvi, el temps de referència és el temps de l'emissió. El significat de (13) és diferent, en la mesura que el temps de referència és *autònom*, posterior a l'esdeveniment però anterior a l'emissió. De (12) a (14) obtenim una mena d'efecte de "proximitat" (respecte de l'emissió), perquè el temps de referència es desplaça cap a l'acte de parla. (13) cau entre dues cadires, perquè no té fixat el seu temps de referència.

De manera que la distinció entre *temps absoluts* i *temps relatius* és important, i ha despertat un enorme interès pel que fa a les compatibilitats entre determinats adverbis i determinats valors de FLEXió. Aquest és el tema de la monografia de N. Hornstein abans citada, així com del treball de C. Smith que apareix a la bibliografia. Reconec que caldria encara estudiar quins contextos sintàctics permeten *definir* la referència temporal, i si n'hi ha prohibicions i de quina mena són.

Una organització temporal com la que va suggerir Reichenbach és compatible amb la idea de FLEXió com un operador d'abast oracional que pogués prendre certs valors. Els adverbis, adjuntats a la FLEXió a la Forma Lògica de les oracions, ajudarien a *definir* la referència de la frase. Els esbossos de Reichenbach podrien ser integrats en una teoria formal del temps a la gramàtica. L'estudi de G. Rojo del 1974 que cito a la bibliografia exposa el mateix estat de coses que les notes de Reichenbach, excepte que Rojo és lingüista, no lògic, el seu estudi és més complet, i s'entreté a discutir casos concrets i problemàtics. La idea d'estipular tres nivells de denotació és la mateixa, expressada amb un altre vocabulari, i amb les matisacions que el castellà requeria.

La implementació d'un model formal així és un problema lògic interessant que s'escapa del que vull exposar ací. Ara voldria tornar al fil central del meu argument, donar prioritat a la sintaxi sobre la interpretació. Abans de presentar el que serà el nus d'aquesta exposició, crec que he d'esmentar una sèrie de reserves en veu alta:

Primera: No hi ha hagut una definició uniforme de la *correspondència temporal*. La versió més estricta de les que conec és la que he presentat més amunt, apel·lant a les "lleis de simetria". La més laxa és simplement un catàleg de variacions i possibilitats més o menys glossades. Tanmateix, de tant en tant, els gramàtics enuncien la possibilitat d'una partició significativa: en les llengües romàniques, el mode sí que respon a exigències sintàctiques, però el temps no. Si pogués estrafer l'argument dels gramàtics tradicionals, diria que es trobarien més a gust parlant de *consecutio modorum* que de *consecutio temporum*. Aprofitaré aquest argument més endavant.

Segona: Donada la premissa anterior, és realment un problema saber amb certesa què hem de considerar modes i què hem de considerar temps. Les gramàtiques vacil·len en el cas del condicional. Sanchis Guarner, per exemple, a la seua *Gramàtica Valenciana* del 1950, el considera un mode més. El futur, en canvi, té trets modals, com ara l'opacitat, però no ha estat considerat un mode en la nostra tradició gramatical.

L'imperatiu és un mode, malgrat que només conté un temps, però l'infinitiu no acostuma a ser classificat exactament com un mode. Per altra banda, la distinció entre mode i modalitat no és tampoc clara: l'imperatiu és un mode, però la interrogació es considera una modalitat. Sembla que en llengües com el català l'organització de la morfologia verbal ha condicionat completament l'anàlisi de la qüestió. Almenys les vacil·lacions exposades indiquen en aquesta direcció. Les formes anomenades finites, és a dir, dotades de concordança, rebien una consideració gramatical uniforme. Seguint Palmer (1986), futur i condicional, a efectes sintàctics, cal considerar-los amb característiques modals.

Tercera: El tema de l'aspecte. Fa set anys que una nota d'E. Blasco (que tenen a la bibliografia) donava notícia per ací de la distinció entre l'aspecte "lèxic" i aspecte "gramatical", que ara com ara és la distinció que considero pertinent. Malgrat això, ací tornen a haver problemes de classificació, perquè els noms mateixos dels temps verbals, en la nostra tradició gramatical, evoquen tant el temps, com el mode i l'aspecte ("perfet", o "imperfet"). Un estudi històric de la terminologia de les denominacions aclariria aquests malentesos. No he sabut trobar treballs que integressin satisfactòriament l'aspecte dins una teoria gramatical formal. Hi ha autors que diuen que els verbs aspectuals formen una mena de complex verbal juntament amb el verb principal. I hi ha també restriccions sintàctiques específiques associades amb propietats aspectuals, la impossibilitat de construir perífrasis amb *estar* amb verbs no agentius, per exemple. Les notes de Reichenbach sobre el tema deixen suposar que l'aspecte podria venir a modificar la dimensió temporal també segons uns valors prefixats específics. En llengües com el català, on l'aspecte no està gaire representat en la morfologia verbal, els verbs podrien estar marcats lèxicament respecte d'alguns d'aquests valors.

Quarta: La tradició descriptiva ha produït compendis tan complexos com el de H. Weinreich que apareix a la bibliografia, que ha tingut una certa fortuna en el món de l'estilística i la crítica literària. Hi ha tota una altra dimensió de la *correlació temporal*, potser *pragmàtica* o textual, que no tindrà en compte así. Suposo que tot aquest vessant del problema és significatiu en considerar textos elaborats, com acostuma a fer l'estudi de la literatura. Hi ha almenys un treball recent, el de Lo Cascio & Vet (1986), que enfoca els problemes de la correlació temporal des del punt de vista del discurs, sense negligir la importància de les regles sintàctiques. És l'estudi de conjunt més significatiu que conec en l'actualitat.

En aquesta quarta reserva hauria d'incloure el treball de B. Blömer sobre la *consecutio temporum* en català. He de dir en primer lloc que crec necessari que el traduïm i que el difonguem. Dues novetats el justifiquen: que l'autor hagi fet un buidat de textos d'escriptors importants, i que l'anàlisi abracci tant el català medieval com el

català modern. No comptem amb gaires estudis de conjunt sobre el català del XIII i el XIV, de manera que el treball de Blömer és de consulta indispensable per a l'estudi de gramàtica històrica. L'autor té la paciència de contemplar tots els temps verbals, tant en subordinades com en frases simples, però, més preocupat per les "lleis de simetria", no fa dels contextos sintàctics concrets una variable significativa. Crec que el treball tindria interès també per a l'interessat en els aspectes textuais, discursius i estilístics de la *correspondència temporal*. Des d'aquest punt de vista la seua difusió podria ajudar i orientar treballs semblants que també impliquessin el buidat d'obres importants.

No hi ha més reserves, i puc passar ja al fil central del meu argument: la distinció entre el temps i el mode. M'adscriu al corrent que creu que el mode de les oracions és el nivell pertinent que cal tenir en compte a la sintaxi. El problema és que temps i mode han estat considerats inseparables en molts casos. Fixem-nos en una cosa: Mascaró (1986) fa notar que en català no hi ha un morfema específic de mode. En valencià, per exemple, així com en bona part del català nord-occidental, el subjuntiu resulta més difícil d'identificar que en la resta de dialectes. Malgrat això, tota la descripció tradicional de la conjugació ha estat muntada a partir de distincions modals. Podríem prendre aquest punt com una prova de la pertinència sintàctica de la partició. El resultat és que nosaltres classifiquem els temps concrets d'acord amb unes adscripcions modals prèvies.

Això que acabo d'enunciar és part de la hipòtesi clàssica sobre la *consecutio temporum*, la part que crec que s'adiu amb la idea de la FLEXió com a nucli de les oracions. En aquest punt he de reconèixer l'estímul d'un treball previ. La tesi de M. Pérez Saldanya que tenen a la bibliografia és l'estudi sobre les modalitats més complet que tenim a hores d'ara sobre el català. Que la distinció entre el temps i el mode tingui pertinència sintàctica crec que és coherent amb la seua exposició. La descripció de les modalitats de Pérez Saldanya pot ajudar a sostenir el que argumento ací.

Hi ha unes dades clàssiques que ens permetran centrar la qüestió. És conegut que en català (així com en altres llengües romàniques) el mode d'una subordinada completiva depèn del verb de l'oració principal. A (15)–(18) tenim les alternances típiques:

- (15) Sé que l'enganya.
- (16) Lamento que l'enganyi.
- (17) * Sé que l'enganyi.
- (18) * Lamento que l'enganya.

El que observem a (15)–(18) és el següent: canviant el verb de l'oració principal, canvia el mode de la subordinada. Però cada verb principal sembla que estigui preparat per combinar-se *només* amb un mode possible de la subordinada. (17) i (18) serien agramaticals perquè el verb no seleccionaria una subordinada en subjuntiu en el primer

cas, ni una subordinada en indicatiu en el segon. Teòricament, això només és coherent si suposem que FLEXió és el nucli de l'oració, i que en el cas de les oracions completives, el verb selecciona els seus complements. Allò que seleccionen *saber* i *lamentar* en cada cas és simplement una oració i la seua modalitat. El parlant del català ha d'aprendre verb per verb quina mena de complements selecciona, i en el cas que sigui una oració completiva, en quina modalitat pot aparèixer. La gramàtica tradicional, va tractar, amb un èxit relatiu, d'agrupar els verbs a partir d'aquesta propietat seleccional.

L'argument funciona així amb el paradigma clàssic de les completives, però té algunes implicacions més. Em referiré a la tesi de C. Picallo que tenen a la bibliografia per parlar del subjuntiu. Picallo va partir de la manca de referència temporal autònoma del subjuntiu per provar la seua transparència davant determinades operacions de lligam. El cas és que el subjuntiu no tolera les oscil·lacions temporals que tolera l'indicatiu, com es pot veure a (19)–(22):

- (19) Sabia que l'enganya.
- (20) Creurà que l'havia enganyat.
- (21) * Lamentava que l'acabi.
- (22) * Procurarà que l'hagués acabat.

Tant a (19) com a (21) la principal apareix en imperfet. En el primer cas, la subordinada, obligatòriament en mode indicatiu, té una certa llibertat per escollir el temps. No passa així en el segon cas: la subordinada en present de subjuntiu és agramatical, contràriament al que tenim a (19). (20) i (22) presenten una alternativa semblant: en tots dos casos la principal va en futur i la subordinada en pretèrit plusquamperfet. Quan el mode triat és l'indicatiu, la frase és gramatical; quan el mode triat és el subjuntiu, no. Aquests casos aconseguen marejar als clàssics buscadors de simetries. Resulta que només si el subjuntiu *acordava* el seu temps al temps de l'oració principal, l'oració era gramatical. (23) i (24) són les alternatives bones a (21) i (22), amb un imperfet i un pretèrit perfet respectivament.

- (23) Lamentava que l'acabés.
- (24) Procurarà que l'hagi acabat.

El que és obligatori per al subjuntiu no ho és per a l'indicatiu. Això és coherent amb el tractament del subjuntiu com a mode de la "dependència sintàctica", que és el tractament dels gramàtics clàssics. Picallo, a la seua tesi, va fer notar que el subjuntiu només podia aparèixer en contextos de subordinació, i és simptomàtic també que la tradició gramatical francesa *conjugui* el mode subjuntiu sempre amb el complementador lèxic estàndard *que*.

És un fet que els temps depenen dels modes. De manera que, si la tria del mode depèn de la sintaxi, la tria del temps dependrà de la tria del mode. El resultat d'aquesta jerarquia és que hi haurà *correlació temporal* obligatòria en el cas del subjuntiu, però no n'hi haurà en el cas de l'indicatiu. El que passa amb els nostres exemples de (9) i (10) és que la "simetria" temporal no és obligatòria. Després tornarem sobre els casos de "discurs indirecte".

El tractament del subjuntiu podria extrapolar-se a la resta de modes. L'indicatiu, pel que sembla, tant pot aparèixer en dominis subordinats com en frases principals. L'infinitiu ha d'aparèixer obligatòriament en dominis subordinats. ¿Hi ha algun mode que només pugui aparèixer en frases principals? La resposta és que sí. Contrastin (25) amb (26):

(25) * Procurarà que lamenti-ho!

(26) Lamenti-ho!

Una de les definicions clàssiques de l'imperatiu és justament "el mode que no pot aparèixer en dominis subordinats", "el mode de les proposicions independents". Aquest és un bon argument per defensar la prioritat dels modes a la sintaxi. Hi ha un altre detall que fa encara més interessant aquesta anàlisi: l'operador temporal FLEXió inclou en català i en altres llengües romàniques trets nominals que possibiliten la concordança. La tesi de Picallo va demostrar que hi havia una relació entre FLEXió i *concordança* en el cas de les oracions completives, dit d'una altra manera, que una completiva en subjuntiu no podia tenir un subjecte pronominal correferent amb el subjecte de l'oració principal. Bé doncs, l'imperatiu també té restriccions específiques pel que fa a la concordança, com és sabut. La seua morfologia –diguem-ne– defectiva potser sigui la manifestació més superficial de la correlació que indico. Això ens deixa amb dues modalitats molt marcades pel que fa a la posició del seu subjecte, i pel que fa al seu context sintàctic: l'imperatiu i el subjuntiu. Mª Lluïsa Hernanz, en una sessió del Seminari de Lingüística Teòrica de la Universitat Autònoma de Barcelona del novembre del 1987, va argumentar en favor de la relació entre frases de subjecte arbitrari en castellà i bloqueig de la referència temporal a FLEXió. La seua exposició feia referència a la segona persona, la mateixa de les frases en imperatiu. Aquestes dades indiquen, potser, una determinada regularitat. La relació entre FLEXió i *concordança* no és particular de l'imperatiu i el subjuntiu: recordem que la descripció de l'infinitiu vincula precisament el seu caràcter no personal amb la manca d'una referència temporal precisa.

Ara: si acceptem el valor modal del condicional, podríem imaginar una taula com la de (27), on el condicional figurés al costat de l'indicatiu, però a diferència d'aquest, no pogués ser autònom en referència (és a dir, que necessités un altre element per definir-la):

- (27) *indicatiu*: concordança lliure i domini indiferent,
condicional: concordança lliure i referència restringida,
subjuntiu: concordança restringida i domini subordinat,
imperatiu: concordança molt restringida i domini principal,
infinitiu: concordança nul·la i domini subordinat.

(27) exposaria que hi ha una relació entre la capacitat referencial d'una oració i la posició del seu subjecte, que aquesta relació depèn dels dominis sintàctics, i passa evidentment pels modes. La distribució té una certa lògica en la mesura que implica la representació canònica del nus FLEXió, referència temporal i concordança.

La sintaxi de la conjugació, en català, passaria per ací: la tria del mode condicional la tria del temps. L'argument funciona bé quan considerem les oracions regides, que són complements exigits d'un altre verb. Però, ¿quina és la situació quan considerem el cas oposat, les oracions no regides? La distinció entre regit i no regit o complement exigit i complement adjunt ha esdevingut cada vegada més important a la gramàtica, de manera que hem d'esperar diferències notables en el comportament del mode entre oracions adjuntes i oracions completives.

Això és, efectivament, el que passa. Les oracions no regides o oracions adjuntes acostumen a estar encapçalades, en català, per una preposició de tipus adverbial que formaria una mena de predicat adjunt al predicat principal, juntament amb la proposició que té com a complement. Això permet suposar que els modes de les oracions no regides tindran una certa autonomia respecte, si més no, del verb de l'oració principal. Comparin (28) i (29) amb (15) i (16):

- (28) Ho sé, perquè he llegit les cartes.
(29) Ho lamento, perquè he llegit les cartes.

El mode de la concessiva no canvia encara que canviem el verb de la proposició principal. Aquesta és la situació oposada a la presentada per (15) i (16), sobretot perquè ara sí que canvia el mode quan canviem el tipus de frase adjunta, (30) i (31) ho exemplifiquen:

- (30) Ho sé encara que no hagi llegit les cartes.
(31) Ho lamento encara que hagi llegit les cartes.

En principi, doncs, quan es tracta d'oracions regides, el mode depèn de la proposició principal; quan es tracta de complements adjunts, de la mateixa adjunció. Concretament, el mode de les proposicions adjuntes depèn bàsicament de la preposició que encapçala la seqüència. La idea és que la preposició –i en molts casos, el mateix nus complementador de la frase adjunta– defineix el nivell de predicació de la proposició. Tindrà referència autònoma si és indicatiu, serà dependent en referència si és subjuntiu.

Presenten aquesta oposició típica en català les frases causals i les frases finals, en indicatiu les primeres, en subjuntiu les segones. Les frases concessives poden prendre els dos valors, indicatiu o subjuntiu, però, com coincideixen a assenyalar tots els gramàtics tradicionals, una concessiva en indicatiu és més “externa” que una concessiva en subjuntiu. Imaginem que aquesta exigència d’ordre es pot traduir en termes de dependència del nus FLEXió de la principal:

(32) Ho sé encara que no hagi llegit les cartes, encara que ho lamento.

(33) ?? Ho sé encara que ho lamento, encara que no hagi llegit les cartes.

L’element que encapçala la seqüència selecciona el mode de l’oració adjunta. El mecanisme d’aquesta selecció és especialment notable en el cas de les oracions temporals i condicionals. Tots dos tipus són un autèntic trencaclosques a l’hora d’establir correlacions temporals. No pretenc ací esgotar el tema, perquè hi ha estudis específics, sobretot de les condicionals, que li donen la perspectiva que es mereix, com el treball de M. Harris que cito a la bibliografia, inclòs dins el magnífic volum sobre *Condicionals* de la Universitat de Cambridge, del 1986, que és sobretot un estudi de sintaxi històrica. Però sí que voldria assenyalar només el que crec que és una divergència fonamental de comportament entre temporals i condicionals, de la qual només seria responsable el nus COMPLEMENTADOR en cada cas, *quan*, d’una banda, *si*, d’una altra, en els casos estàndards. Fixin-se en els exemples (34)–(37):

(34) Quan se’n va a València, la Marta ho lamenta.

(35) Si se’n va a València, la Marta ho lamenta.

(36) * Quan se’n va a València, la Marta ho lamentarà.

(37) Si se’n va a València, la Marta ho lamentarà.

(34) i (35) proven que tant temporals com condicionals es poden construir en indicatiu. Ara bé: fins ací les semblances. Mentre que les temporals han d’*acordar* el seu temps al temps de l’oració principal, per això (36) és agramatical, les condicionals no estan obligades a fer-ho. Fixin-se que el present d’indicatiu apareix a (34) i (35) tant a la subordinada com a la principal. Quan es trenca la correlació (a (36) hi ha un futur a la principal, però la frase temporal no va en futur) la frase temporal esdevé agramatical, però no així la condicional, com mostra (37), amb un futur a la principal i un present a la subordinada. Els casos de (38) i (39) il·lustren el que seria el paradigma regular:

(38) Quan se’n va anar a València, la Marta ho va lamentar.

(39) Quan se n’anava a València, la Marta ho lamentava.

(40) Si la Marta canta, va guanyar.

(41) Si la Marta va cantar, el Joan ho sap tot.

Observin que a (38) i (39) hi ha una regularitat quasi perfecta, d'aquelles perseguides com a "lleis de simetria" pels gramàtics clàssics: perfet perifràstic a la subordinada, perfet perifràstic a la principal, imperfet a la subordinada, imperfet a la principal. Crec que les frases temporals no són gramàtics sense aquesta mena de "simetries". Amb les condicionals això no és ni molt menys una necessitat. Les condicionals de (40) i (41) manifesten una llibertat en la selecció del temps respecte de la principal francament envejable. Es tracta de condicionals anomenades "factives" o "reals" pels gramàtics.

Això pel que fa a l'indicatiu. Observin el que passa amb el subjuntiu:

- (42) La Marta la pot acabar quan se'n vagi a València.
- (43) Quan la Marta canti, el Joan ho sabrà tot.
- (44) * Si se'n vagi a València [...].
- (45) Si se n'anés a València, la Marta ho lamentaria.
- (46) ?? Si se n'anés a València, el Joan guanya la partida.

Les oracions temporals en subjuntiu apareixen quan a la principal hi ha el futur, un temps amb trets modals, dels que creen opacitat, o bé quan hi ha un verb modal; (43) representa el primer cas, (42) el segon. Només en el primer cas, a (43), el subjuntiu pot alternar amb un futur. Això és coherent amb el que venim exposant ací. Quan es tracta d'oracions temporals, el *temps* de la subordinada s'ha d'*acordar* al temps de l'oració principal. Una de les conseqüències d'aquest *acord*, per dir-ho d'alguna manera, és l'aparició del mode subjuntiu: només quan a la principal hi hagi un verb modal, o quan el nus FLEXió tingui ell mateix trets modals, com passa amb el futur.

La situació de les condicionals és prou diferent. D'entrada hi ha restriccions absolutes, com la que mostra (44). Les condicionals en català es poden construir en subjuntiu quan es prediquen d'un nus *condicional*, precisament, que al seu torn necessita un predicat adjunt condicional per completar la seua referència. Però frases com (46), amb la principal en present d'indicatiu, per exemple, poden ser acceptables en molts contextos. A (45) no hi ha en joc la "simetria" temporal, sinó el valor d'operador lògic del COMPLEMENTADOR *si*, que actua també sobre el nus FLEXió de l'oració principal.

Resumint: les oracions temporals, com el seu nom indica, estableixen una mena de predicació sobre el valor temporal de FLEXió, i han d'acordar-hi el temps i el mode. Aquesta operació, lògicament, és independent de quin sigui el verb concret de l'oració principal. Les oracions condicionals, en canvi, efectuen una operació lògica sobre el nus FLEXió de la principal, i es construeixen en imperfet de subjuntiu quan completen la referència del valor condicional de la principal. La situació amb els temps compostos, que dona lloc a les famoses "condicionals contrafactuals", crec que no fa sinó confirmar aquesta aproximació.

Cada oració adjunta, predicada possiblement d'un nivell distint de la frase principal, té una certa autonomia de construcció, dins de cada tipus. Aquest panorama es complica quan considerem les preposicions particulars que poden encapçalar les menes d'adjunts, però l'argumentació de conjunt és la mateixa. Si parlem de frases adjuntes, hem de tenir en compte modes i temps que entren en relació, si assumim que FLEXió és el nucli intern de les oracions.

Aquesta és la situació entre frases regides i frases no regides. ¿Quin panorama trobem a les frases que es construeixen a partir d'una operació de moviment? La gramàtica del XIX passava revista també a les oracions de relatiu en parlar de la *consecutio temporum*, amb resultats molts desiguals. Hi havia, almenys ací, un tema que surt de manera esparsa en alguns treballs, i que té prou d'interès des de la nostra perspectiva. Es tracta de les interpretacions *de dicto* i *de re* del mode i del temps a les relatives. La terminologia és de Sant Tomàs, manllevada amb molta fortuna per lògics i filòsofs, i reelaborada, de fet molt reelaborada, pels gramàtics de la segona meitat d'aquest segle. El conflicte entre les dues interpretacions sorgeix, en determinats contextos sintàctics, a propòsit de les prioritats en la interpretació de quantificadors i operadors lògics. M. L. Rivero va dedicar el 1975 un article molt interessant als aspectes històrics del tema, que trobaran a la bibliografia. Hi ha diverses versions del dilema; una de les més difoses és la que tenen a (47), explicada a (48) i (49):

- (47) La Marta portarà una noia maca a la festa.
- (48) [Una noia maca_x [la Marta portarà x a la festa]]. *De re*
- (49) [La Marta portarà [una noia maca]_x a la festa]. *De dicto*

La interpretació de (48) és l'específica; hi ha una certa noia, que serà la que la Marta portarà a la festa. Aquesta és la interpretació que la tradició anomena *de re*, on el quantificador indefinit pren una posició prominent, com indiquen els claudàtors. La interpretació de (49) és la no específica: la Marta portarà una noia a la festa, que sigui maca. Ara el quantificador, en la representació, no pren una posició prominent. Aquesta és la interpretació anomenada *de dicto*, o d'abast curt.

Com va assenyalar G. Rigau a la *Gramàtica del discurs* el 1981, la interpretació *de re* correspondria a la d'una oració subordinada en indicatiu, i la interpretació *de dicto* a la d'una oració en subjuntiu. El detall interessant és que la versió *de dicto* obliga a interpretar el nus FLEXió de l'oració subordinada dins l'abast del nus FLEXió de la principal, mentre que la versió *de re* obliga precisament al nus FLEXió de la subordinada a prendre una posició prominent. A (50)–(53) tenen les dues versions i les dues explicacions corresponents:

- (50) Porta una nina que porta llacet! *De re*
- (51) Porta una nina que porti llacet! *De dicto*

(52) [Una_i nina [QU_i FLEX_{IND} [porta llacet]]_x [porta_{IMP} x]]

(53) [Porta_{IMP} [una_i nina [QU_i FLEX_{SUBJ} [porti llacet]]]_x]

Com s'assumeix normalment, (50) (i la seua representació, (52)) lliuren la interpretació específica del Sintagma Nominal, com, més amunt, (48), i a la inversa, (51) (i la seua representació, (53)) lliuren la interpretació inespecífica del Sintagma Nominal, com també més amunt, (49). Com ordena la representació clàssica de la versió *de re*, la FLEXió indicativa (prèviament adjuntada al COMPLEMENTADOR a la Forma Lògica) pren una posició prominent sobre la FLEXió (en imperatiu, en aquest cas) de la frase principal, mentre que la versió subjuntiva, que correspon a la interpretació *de dicto* i a la lectura inespecífica, roman en una posició subordinada, a l'abast de la FLEXió de l'oració principal. Dit d'una altra manera: l'operador de FLEXió a la relativa de (50) té abast llarg, mentre que l'operador de FLEXió (en subjuntiu) a la relativa de (51) té abast curt.

Aquesta distribució és coherent amb el que venim comentant a propòsit dels modes i la sintaxi. L'únic de particular ací és que es tracta d'oracions produïdes per una operació de moviment, que responen a una relació especial entre la FLEXió i els determinants del Sintagma Nominal. Ni l'indicatiu ni el subjuntiu de les relatives és una exigència del verb de la proposició matriu, ni tan sols del nom que fa de nucli del Sintagma Nominal; és simplement una opció de la FLEXió que té relació amb la interpretació dels determinants de la construcció afectada, probablement *via* el COMPLEMENTADOR mateix o pronom relatiu. Ací el subjuntiu representa l'abast curt, o el que és el mateix, la interpretació dependent. L'indicatiu l'abast llarg, i la interpretació independent.

Que es puguin donar o no les versions *de dicto* i *de re* depèn, pel que sembla, d'un conjunt de factors, més coneguts potser en el cas de les relatives. Que l'imperatiu permet la interpretació *de dicto*, o d'abast curt, ho acabem de veure. Només el modal, per exemple, pot explicar per quina raó (54) és bona però (55) ja no:

(54) Va haver de parlar amb els treballadors que haguessin anat a la reunió.

(55) * Va parlar amb els treballadors que haguessin anat a la reunió.

Com és habitual quan apareix el subjuntiu, l'acord temporal és imprescindible, (56) és agramatical perquè viola aquesta condició dels modes sobre els temps:

(56) * Va haver de parlar amb els treballadors que vagin a la reunió.

Si (56) és agramatical, caldria esperar que una relativa en indicatiu tingués una certa llibertat per estipular quin és el temps de referència, per contrast amb el que ocorre amb les relatives en subjuntiu. No únicament així és així, sinó que els lògics parlen també de versions *de dicto* i versions *de re* en aquests supòsits. Els exemples que fan al cas són ara (57) i (58):

- (57) Va conèixer una noia que estudia lingüística. *De re*
(58) Va conèixer una noia que estudiava lingüística. *De dicto*

La interpretació de (57) allibera el present de la subordinada del perfet de la principal. Aquesta és la versió *de re*, com abans a (50), on el present també quedava alliberat del futur de la principal. Una de les interpretacions de (58), al contrari, considera l'imperfet de la subordinada dins l'abast del perfet de la principal. Aquesta és la versió *de dicto*, paral·lela a l'exemple (51) d'abans, on el subjuntiu s'interpretava dins l'abast del futur de la principal. Ací no s'obtenen els efectes positius o negatius d'especificitat sobre el determinant perquè aquesta és la diferència entre l'indicatiu i el subjuntiu. Ni a (57) ni a (58) hi ha operadors que puguin provocar l'opacitat del determinant.

La interpretació *de dicto* de (58) és la que acostuma a ser glossada també com "interpretació d'estil indirecte". Com he anat insinuant, el pas de l'estil directe a l'estil indirecte ha generat algunes reflexions sobre la *correlació temporal*. (58) tindrà interpretació *de dicto* quan sigui equivalent de la versió en passat de (59):

- (59) Coneix una noia que estudia lingüística.

Per tant, el que fan les famoses versions d'estil indirecte és assegurar que el temps de la subordinada no tingui un abast independent del temps que estipula la principal. Hi ha hagut alguns intents de formalitzar aquest problema. Un d'ells, en el marc de la teoria generativa dels anys setanta, el de C. Smith, distingia dues condicions per a la interpretació dels temps de les frases subordinades: el *Sharing Principle*, o acord temporal, que seria una versió de la clàssica *consecutio*, i que actuaria quan frases com (58) són sinònimes (en passat) de frases com (59), i un *Orientation Principle*, que actuaria en altres casos, i asseguraria que la interpretació dels temps d'una seqüència subordinada prenguéssim com a mínim com a temps de referència el temps de la seqüència principal.

Aquests efectes també s'obtenen amb oracions completives. (60) pot rebre dues interpretacions; una, segons la qual la Marta enganyava el Pere com a mínim en el moment que el Pere ho deia, i una altra en què la Marta enganyava el Pere com a mínim abans que aquest ho digués. La primera de les lectures és l'anomenada "d'estil indirecte". La segona s'obtidria a partir d'alguna mena d'*Orientation Principle*.

- (60) El Pere deia que la Marta l'enganyava.

Que sigui un procediment com el de Smith el que doni compte d'aquestes ambigüitats, o un procediment com el postulat recentment per M. Enç, en l'article que tenen a la bibliografia, és un assumpte obert. A (61) tenen les dues opcions,

- (61) a. *Sharing Principle*
Orientation Principle (Smith, 1978)
b. *Anchoring Condition* (Enç, 1986)

El procediment d'Enç parteix d'una condició, l'*Anchoring Condition*, que diu que tot temps ha d'estar fixat, o "ancorat", segons la seua metàfora. Hi ha, segons Enç, diverses maneres d'obtenir aquest resultat. Un temps pot quedar fixat o ancorat perquè quedi lligat per un adverbí que en fixi la referència, perquè el seu propi nus COMPLEMENTADOR quedi fixat, o perquè quedi fixat pel temps de l'emissió. En aquest sistema a la llarga el temps de l'emissió acaba per fixar la resta de temps.

Enç imagina l'operador temporal com una mena de rellotge gramatical, una mena de comptador que va prenent valors diferents—sempre en una direcció, naturalment. El dispositiu que dissenya en l'article que esmento està pensat per explicar els *decalatges* temporals entre oracions diferents, i és probablement l'aplicació més desenvolupada que tenim dels possibles valors del nus FLEXIÓ a la sintaxi. En qualsevol cas, encara hi ha molta feina per fer. El mateix Enç reconeix que el sistema de modes i modalitats pot alterar notablement els principis d'*Anchoring* o fixació temporal estipulats.

La seua anàlisi té en compte, precisament, el nus COMPLEMENTADOR, a més del nus FLEXIÓ. Crec que es pot argumentar que el nus COMPLEMENTADOR compta també en el cas de la tria del mode. En aquesta exposició he insistit en el fet que la distinció entre el temps i el mode és fonamental en la sintaxi de la conjugació. He mirat d'explicar que en la majoria de contextos és el mode el que compta, en llengües com el català, i que la tria del temps ve després. És clar que es poden fer generalitzacions també sobre la interpretació dels temps en àmbits sintàctics diferents, en les línies apuntades a (61), o en unes altres. Però crec que caldria incorporar d'alguna manera en una gramàtica les repercussions sintàctiques de la distinció entre el temps i el mode, quan aquesta és pertinent.

Un camí, podria ser, com dic, considerar el nus COMPLEMENTADOR. En el cas de les oracions completives, el COMPLEMENTADOR queda regit pel verb de la proposició principal. La selecció del tipus de COMPLEMENTADOR és una atribució també del verb principal. Per altra banda, en les oracions adjuntes, la preposició que encapçala la construcció selecciona idiosincràticament si hi ha complementador i el mode de l'oració adjunta, com hem vist. En el cas de les relatives, el mode està en relació amb el determinant del Sintagma Nominal a través, justament, de la coindexació del COMPLEMENTADOR. A banda dels casos de moviment al COMPLEMENTADOR, en general hi ha una relació estreta entre COMPLEMENTADORS i modalitats, però no entre COMPLEMENTADORS i temps. A (61c) tenen uns mots d'A. Par que exposen com era sentida aquesta qüestió per alguns gramàtics tradicionals:

- (61) c. A l'escatir el mode en les proposicions subordinades haguérem de des-compartir-les segons llurs diverses modalitats, car aquestes tenien influència capdal en aquell. Respecte a les relacions temporals no hi ha tal cosa; tant si les subordinades són règims com complements, i qualsevolga que sia la modalitat d'aquests, llurs temps se comporten d'una mateixa guisa. És més, llevat l'ús del pretèrit imperfet en lloc del present (...), i qualques canvis de temps que s'ixen de la regla general (...), dic que no hi ha cap concordança entre els temps de les principals i els de les subordinades.
(Par (1923: 441))

Par expressava una intuïció general. Els que havien defensat una teoria modal a partir de predicats abstractes, a l'època de la semàntica generativa, com M. L. Rivero, seguint en part els suggeriments de Bello per al castellà, estaven desenvolupant, possiblement, la idea que els modes operaven a un nivell diferent dels temps. Darrerament, hi ha hagut algun intent significatiu d'incorporar la distinció entre el temps i el mode a partir de l'operador FLEXió, ja reconegut com a nucli de les oracions. L'article d'H. Huot que tenen a la bibliografia exposa, per al francès, una teoria de la distinció temps-mode (ella s'ocupa principalment del subjuntiu) que té en compte les relacions COMPLEMENTADOR-FLEXió. Sense assumir ací una presentació com la d'Huot, crec que l'enfocament general és correcte.

Ara arribem a la recta final. En altres llengües romàniques es poden trobar dades interessants que avalarien la relació entre el nus COMPLEMENTADOR i el mode de l'oració. E. Raposo, en l'article que tenen a la bibliografia, explica de la següent manera les diferències de gramaticalitat entre (62) i (63):

(62) * O Manel pensa [os amigos terem levado o livro]

(63) O Manel pensa [terem os amigos levado o livro]

Tant a (62) com a (63) hi ha infinitius conjugats, o infinitius nominals, com s'anomenen també aquesta mena de frases subordinades en portuguès. En principi (62) és agramatical perquè el subjecte de la proposició subordinada no pot rebre Cas. Però el verb de la proposició principal admet frases d'infinitiu conjugat, com (63) mostra. Aquestes frases, per definició, no han de tenir cap COMPLEMENTADOR lèxic, a diferència de (64), per exemple:

(64) O Manel pensa [que eles recebem pouco dinheiro]

Segons Raposo, (63) és gramatical perquè el verb de la proposició principal selecciona un operador TEMPORAL al nus COMPLEMENTADOR que tolera l'aparició de la forma infinitiva conjugada. La conseqüència d'això és el moviment obligatori de l'infinitiu cap al COMPLEMENTADOR. Raposo distingeix entre l'operador TEMPORAL al COMPLEMENTADOR i la forma infinitiva de FLEXió, dotada de concordança. Dono a

(65) la representació abans del moviment:

(65) O Manel pensa [_{COMP} [e] [_{SFLEX} os amigos [_{FLEX} *ter*_{CONC} [_{SV} levado o livro]]]]

[e] operador TEMPORAL al COMP (lèxicament buit)

*ter*_{CONC} infinitiu conjugat, nucli de FLEXió

El que m'agrada d'aquesta anàlisi és la idea d'un operador al COMPLEMENTADOR, que jo qualificaria de *modal*, perquè només toleraria el *mode conjugat* de l'infinitiu. Veig molt natural, en qualsevol cas, la connexió entre l'operador del COMPLEMENTADOR (que representaria les exigències de selecció del verb principal) i el nus FLEXió de la subordinada. Amb aquestes premisses, (66) és agramatical en portuguès, amb la representació que donem a sota, (67), abans del moviment de l'infinitiu:

(66) * O Manel desejava [terem os amigos levado o libro]

(67) O Manel desejava [_{COMP} [_{SFLEX} os amigos [_{FLEX} *ter*_{CONC} [_{SV} levado o livro]]]]

A (67) el verb de la proposició principal no selecciona al COMPLEMENTADOR el mode que preveu l'aparició de l'infinitiu conjugat, de manera que aquest no pot moure's al COMP i (66) és agramatical. La diferència entre (66) i (63) respon a exigències de selecció del verb principal. (67) seria tan agramatical com (62), de manera que les exigències de selecció, i això és el més interessant, involucren l'avançament del verb, és a dir, el moviment al COMPLEMENTADOR. Raposo explica el problema suposant que el COMPLEMENTADOR ha d'estar preparat per a aquesta operació.

Fins ací les dades del portuguès. Els exemples (68) i (69) presenten una situació diferent. En romanès hi ha morfemes particulars de mode, però FLEXió queda parcialment neutralitzada pel que fa a la concordança. Les frases que presento provenen d'una nota d'A. Grosu i J. Horvath a *Linguistic Inquiry*. A partir del mateixos casos, M. L. Rivero ha proporcionat recentment (vegin Rivero (1987)) una explicació formal d'aquest fenomen, en el marc de la teoria de les barreres desenvolupada a Chomsky (1986b), que té en compte justament la relació entre FLEXió i el COMPLEMENTADOR. Partirem, doncs, de (68) i (69):

(68) Maria nu crede că toți băieții sunt acolo.

La Maria no creu que tots els nois són aquí.

(69) Maria nu crede ca toți băieții să fie acolo.

La Maria no creu que tots els nois siguin aquí.

A (68) hi ha una oració completiva en indicatiu, i a (69) la seua contrapartida en subjuntiu. Resulta que en romanès el complementador lèxic és sensible a les variacions modals: *ca* per al subjuntiu, *că* per a l'indicatiu. Però a més a més en romanès el

subjuntiu queda representat a FLEXió pel morfema *să*, que té la propietat d'inhibir la concordança de la tercera persona. La situació que presenta (69) és, almenys, la simètrica del cas portuguès de (63). Allà una forma dotada de concordança però sense marques de temps s'havia de desplaçar al COMPLEMENTADOR. Ací una concordança poc activa es correspon amb morfemes modals específics, i amb COMPLEMENTADORS sensibles al mode. En aquest cas, el que (69) exposa, es veu ben clarament que una cosa és el COMPLEMENTADOR i una altra el morfema de FLEXió. Però el romanès tolera també en alguns dialectes el moviment al COMPLEMENTADOR de FLEXió, i en aquest cas no cal que aparegui el complementador lèxic:

(70) Maria nu crede să fie acolo totj băieții.

(70) s'assembla ja superficialment al cas portuguès de (63), amb el típic desplaçament cap a la dreta del subjecte. Però el més interessant és el que tenen en comú (69) i (63), malgrat les diferències. En ambdós casos hi ha una relació entre el mode de l'oració i el COMPLEMENTADOR. En portuguès, perquè hi ha desplaçament de FLEXió (que coincideix amb una concordança elaborada); en romanès, perquè hi ha unitats lèxiques específiques en relació amb morfemes modals (que coincideixen amb una concordança poc activa). Amb això hem arribat al final.

Segons Comrie, les llengües sense especificacions temporals solen estar dotades, almenys, de morfemes modals. Això és coherent amb el que venim comentant ací de la jerarquia de modes i temps. M'agradaria veure un estudi com el de Comrie que relacionés aquest tema amb la concordança. En un treball així l'infinitiu conjugat del portuguès seria una opció més entre les altres. El cas del català és el cas d'una llengua sense morfemes específics de mode, però amb una rica morfologia temporal i de concordança. A més a més el mode no s'aprecia igualment en tots els dialectes, com he deixat notar. En qualsevol cas, crec que la diferència entre el temps i el mode és el que té pertinència sintàctica, en les línies que he anat comentant ací. Crec que els fets que he presentat tenen consistència independentment de la disposició morfològica particular d'una llengua. Contraposar el portuguès i el romanès m'ha servit per adonar-me que les diferències morfològiques poden ser d'un cert gruix, entre llengües relativament pròximes, i que això no afecta directament un tractament sintàctic del mode de l'oració. Aquest aspecte particular no ha estat gaire reconegut en la bibliografia, però cada volta més es va obrint camí la idea que l'estudi de les relacions entre el nus COMPLEMENTADOR i el nus FLEXió pot fer avançar el nostre coneixement del funcionament de les oracions. En aquest context, el paradigma romànic ofereix, amb el que he exposat, bons exemples d'articulació d'aquestes dues entitats, fins ara potser estudiades de biaix.

Amadeu Viana
Universitat de Barcelona
(Estudi General de Lleida)

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ALARCOS, E. (1983): "El sistema verbal del català", dins *Estudis de lingüística catalana*, Ariel, Barcelona, 119-136.
- BELLO, A. (1841): *Análisis ideológico de los tiempos de la conjugación castellana*. (Ministerio de Educación, Caracas, 1972).
- BLASCO, E. (1982): "Entorn dels temps verbals i els conceptes d'«aspecte», «aktion-sart» i «estadi» en català, *Els Marges*, 25, 109-114.
- BLÖMER, B. (1970): *Consecutio temporum im Katalanischen*, tesi doctoral, Universitat de Bonn.
- BURSILL-HALL, G. (1971): *Speculative Grammars of the Middle Ages*, Mouton, The Hague.
- BULL, W. E. (1963): *Time, Tense and the Verb*, University of California Press, Berkeley.
- BENVENISTE, E. (1966): "Le langage et l'expérience humaine", dins BENVENISTE, E. & al.: *Problemes du langage*, Gallimard, París, 3-13.
- BRUNOT, F. (1926): *La pensée et la langue*, Masson, París.
- CARLSSON, L. (1970): "Le type catalan *És el millor llibre que hagi escrit mai*", *Studia Neophilologica*, XLII, 405-432.
- CHOMSKY, N. (1986a): *Knowledge of Language: Its Nature, Origin and Use*, Praeger, Nova York.
- (1986b): *Barriers*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts.
- CLOSS TRAUOGOTT, E & al. (eds.) (1986): *On Conditionals*, Cambridge University Press, Cambridge.
- COMRIE, B. (1976): *Aspect*, Cambridge University Press, Cambridge.
- (1985): *Tense*, Cambridge University Press, Cambridge.
- EBERENZ-GREDLES, R. (1979): "La categoria temporal del verb català i el problema del temps en la dimensió textual", dins *Miscel·lània Aramon i Serra*, 1, Curial, Barcelona, 169-180.
- ENÇ, M. (1986): "Towards a Referential Analysis of Temporal Expressions", *Linguistics and Philosophy*, 9, 405-426.
- (1987): "Anchoring Conditions for Tense". *Linguistic Inquiry*, 18, 633-657.
- FABRA, P. (1956): *Gramàtica catalana*, Teide, Barcelona.
- FERNÁNDEZ RAMÍREZ, S. (1951): *Gramática española*, 4, Arco libro, Madrid.
- FERRATER, G. (1981): "L'arquitectura del verb", dins *Sobre el llenguatge*, Quaderns Crema, Barcelona, 63-68.
- GILI GAYA, S. (1961): *Curso superior de sintaxis española*, Bibliograf, Barcelona.
- GOODMAN, N. (1947): "The Probleme of Counterfactual Conditionals", *Journal of Philosophy*, 44, 113-128.
- GRIMSHAW, J. (1979): "Complement Selection and the Lexicon", *Linguistic Inquiry*, 10, 279-326.

- GROU, A. & HORVATH, J. (1984): "The GB Theory and Raising in Rumanian", *Linguistic Inquiry*, 2, 269-312.
- HAEGEMAN, L. & H. WEKKER (1984): "The Syntax and Interpretation of Futurate Conditionals in English", *Journal of Linguistics*, 20, 45-47.
- HARRIS, M. (1986): "The Historical Development of *si*-clauses in Romance", dins CLOSS TRAUOGOTT, E. & al. (eds.), *On Conditionals*, Cambridge University Press, Cambridge, 265-284.
- HUOT, H. (1986): "Le subjonctif dans les complétives: subjectivité et modelisation", dins RONAT, M. & D. COUQUAUX (eds.), *La grammaire modulaire*, 81-111. Les Éditions de Minuit, Paris.
- JAKOBSON, R. (1957): "Shifters, Verbal Categories and the Russian Verb", dins *Selected Writings*, v, 2, Mouton, The Hague, 130-147.
- LO CASCIO, V. & LO VET (eds.) (1986): *Temporal Structure in Sentence and Discourse*, Foris, Dordrecht.
- MARINER, S. (1975): "Interpretació dels modes del verb català segons una noció bàsica triple", dins *Estudis estructurals de català*, Edicions 62, Barcelona, 97-139.
- (1984): "Vagi més infinitiu en el sistema modal, temporal i aspectual", *Miscel·lània Sanchis Guarner*, 1, Universitat de València. València.
- MASCARÓ, J. (1986): *Morfologia*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona.
- PALMER, F. (1986): *Mood and Modality*, Cambridge University Press, Cambridge.
- PAR, A. (1923): *Sintaxi catalana segons los escrits en prosa de Bernat Metge*, Halle.
- PÉREZ SALDANYA, M. (1988): *Els sistemes modals d'indicatiu i subjuntiu*, Institut de Filologia Valenciana.
- PICA, P. (1985): "Subject, Tense and Truth: Towards a Modular Approach to Binding", dins GUÉRON, J. & al. (eds.), *Grammatical Representation*, Foris, Dordrecht, 259-291.
- PICALLO, C. (1984): "The INFL Node and the Null Subject Parameter", *Linguistic Inquiry*, 15, 5-102.
- (1985): *Opaque Domains*, Tesi doctoral, CUNY, New York.
- RAPOSO, E. (1987): "Case Theory and Infl-to-Comp: A Study of the Inflected Infinitive in European Portuguese", *Linguistic Inquiry*, 18, 85-109.
- REICHENBACH, H. (1947): *Elements of Symbolic Logic*, Macmillan, New York.
- RIGAU, G. (1980): "La referència en els sistemes nominals del català", dins *Miscel·lània Aramon i Serra*, 2, Curial, Barcelona, 523-542.
- (1981): *Gramàtica del discurs*, Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra.
- RIVERO, M. L. (1975): "La ambigüedad de los verbos modales", *Revista Española de Lingüística*, 5, 401-422.
- (1977): *Estudios de gramática generativa del español*, Cátedra, Madrid.
- (1987): "La teoría de las barreras y las completivas del rumano", dins DEMONTE, V. & al. (eds.) *Sintaxis de las lenguas románicas*, Ediciones El Arquero, Madrid, 329-353.

- ROJO, G. (1974): "La temporalidad verbal en español", *Verba*, 1, 68-149.
- (1976): "La correlación temporal", *Verba*, 3.
- (1978): *Cláusulas y oraciones*, Verba, Anejo 14, Universidad de Santiago de Compostela.
- ROJO, G. (1986): "On the Evolution of Conditional Sentences in Old Spanish", dins O. JAEGGLI & C. SILVA CORVALÁN (eds.), *Studies in Romance Linguistics*, Foris, Dordrecht, 167-187.
- ROTHSTEIN, S. (1983): *The Syntactic Form of Predication*, Tesi doctoral, MIT, Cambridge, Massachussets.
- RUSSEL-GEBBETT, P. N. (1976): "L'estructura de les oracions condicionals de realització impossible en el català medieval", dins *Actes del Tercer Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, The Dolphin Book, Oxford, 207-216.
- RUTHERFORD, W. E. (1970): "Some Observations Concerning Subordinate Clauses in English", *Language*, 46, 97-119.
- SOLA, J. (1977): "Jo no crec que es vagi escapar". dins *A l'entorn de la llengua*, Laia, Barcelona, 111-114.
- SMITH, C. (1978): "The Syntax and Interpretation of Temporal Expressions in English", *Linguistics and Philosophy*, 2, 43-100.
- (1981): "Semantic and Syntactic Constraints on Temporal Interpretation", dins TEDESCHI, P. & A. ZAENEN (eds.): *Syntax and Semantics 14*, Academic Press, New York, 213-237.
- STOWELL, T. (1981): *Origins of Phrase Structure*, tesi doctoral, MIT, Cambridge, Massachussets.
- (1982): "The Tense of Infinitives", *Linguistic Inquiry*, 13, 561-570.
- TÍO, J. (1983): *La categoria dels temps verbals. Assaig d'interpretació semàntica*, tesi doctoral, Universitat de Barcelona.
- WEINREICH, H. (1964): *Tempus Bersprochene und erzählte Welt*, Kohlhammer, Stuttgart, Trad.: *Estructura y función de los tiempos en el lenguaje*, Gredos, Madrid, 1968.

